

УДК 323.2

JEL Classification I30

Колесніков Андрій

доц., к.е.н., доц. кафедри економічної

безпеки та фінансових розслідувань

Тернопільський національний економічний університет

М. Тернопіль, Україна

E-mail: kole.ua@gmail.com

Зяйлик Марія

доц., к.е.н., доц. кафедри менеджменту у виробничій сфері

Тернопільський національний технічний університет

імені Івана Пулюя

М. Тернопіль, Україна

E-mail: zyachamf@gmail.com

ОЦІНКА РІВНЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: ПОРІВНЯННЯ ПІДХОДІВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Анотація

Вступ. Множинність наукових підходів до оцінювання рівня соціальної безпеки України і їх часткова відмінність від офіційної методики засвідчують недосконалість останньої. Дане дослідження присвячене характеристиці особливостей цих відмінностей, виявленню закономірностей наукових підходів та обґрунтуванню напрямків оптимізації офіційної методики з урахуванням розроблених пропозицій.

Методи. Для проведення дослідження використані методи: системно-структурного аналізу, порівняння і узагальнення, структурно-логічний.

Результати. В статті досліджено підходи різних дослідників до оцінювання рівня соціальної безпеки України та здійснено порівняння їх особливостей з офіційною методикою. Встановлено спільність індикативного підходу до оцінювання досліджуваного предмету. Визначено, що основним недоліком офіційної методики та наукових підходів є їх майже виключно фактологічний характер та неврахування окремих методичних аспектів гармонізації з європейськими нормами, зокрема щодо оцінювання рівня бідності. Оптимізація методики оцінювання рівня соціальної безпеки передбачає окрім частини фактологічних показників внесення динамічних альтернативних показників прогностичного характеру.

Перспективи. Використання обґрунтованих показників непрямого впливу (вплив кіберсередовища, інтенсивність тінізації економіки, сформованість середнього класу, екологічність економіки) та подальша розробка їх критеріальних меж, в офіційних

методичних рекомендаціях дозволить більш глибоко оцінити загрози соціальній безпеці України та якісно спрогнозувати їх динаміку на перспективу.

Ключові слова: соціальна безпека; індикатори соціальної безпеки України; підходи до визначення рівня соціальної безпеки; методичні рекомендації визначення рівня соціальної безпеки.

Вступ. Наслідком динамічного загострення соціальної небезпеки є те, що в Україні в останній період щороку помирає близько 800 тис. чол., 80% із яких можна було б урятувати при своєчаснім наданні медичної допомоги. Сьогоднішні 14-17-річні, за прогнозом, можуть дожити лише до 60 років, а за роки незалежності Україна втратила 6 млн. чол., тобто населення таких країн як Данія, Швеція, Молдова, Грузія [6, с. 13] Це тільки окремі факти соціальної катастрофи, що загрожує Україні. На сьогодні додатковий негативний вплив складають військові загрози та поглиблення кібервпливу. Це, та ряд інших загроз, визначають необхідність якісної ідентифікації підходів до визначення рівня соціальної безпеки держави з метою оптимізації стратегії протидії соціальним загрозам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням визначення рівня соціальної безпеки держави присвячено ряд наукових праць та методичних рекомендацій на державному рівні. Варті уваги праці О. П. Ковалю [3], В. І. Куценка та В. П. Удовиченка [6], А. Л. Баланди [1], Т. М. Завори [2] та інших.

Окремі дослідження в напрямку оцінювання рівня соціальної безпеки були здійснені нами раніше. Зокрема щодо економічних наслідків порушення соціальної безпеки [4] та оцінки перспектив її зміцнення в пост воєнний період [5]. Разом з тим, подальшої розробки потребують підходи, щодо оцінювання найсучасніших загроз з урахуванням їх потенційності, а не лише доконаності факту розміру матеріалізації.

Мета. Дослідити наукові та загальнодержавні підходи до оцінювання рівня соціальної безпеки держави, оцінити їх повноту та завершеність і обґрунтувати напрямки оптимізації офіційної методики оцінки рівня соціальної безпеки держави.

Методологія дослідження. Методологічною базою дослідження є праці вчених та затверджена методологія розрахунків рівня соціальної безпеки. Досягнення мети дослідження передбачає використання методів: системно-структурного аналізу, порівняння і узагальнення, абстрактно-логічного.

Результати. Питання соціальної безпеки України в період постійних соціальних потрясінь набуло визначальної актуальності. Особливої уваги потребує економічна, демографічна, психологічна та інші складові соціального стану суспільства. На вирішення цих питань повинна бути скоординована стратегія розвитку соціально-орієнтованої держави, якою Україна себе позиціонує. Підняття мінімальної заробітної плати в 2017 році стало важливим кроком підняття рівня захищеності найбільш вразливих верств населення, однак не вирішило і малої частини необхідних завдань.

Вагомість впливу вказаних та інших чинників є незаперечною, однак для розробки адекватної стратегії вирішення проблем в кожному з напрямків потрібно оцінити глибинність кожної проблеми та її складових по кожному з напрямків. Політика соціальної безпеки держави буде ефективною за наявності двох складових: комплексної системи моніторингу динаміки поглиблення чи вирішення проблем соціальної безпеки та розробки відповідних стратегічних рішень на рівні державного управління. Таке поєднання дозволить обґрунтовано ранжувати етапи реалізації соціальної політики держави.

Для оцінки стану соціальної безпеки можна застосовувати офіційну методіку, що регулярно змінюється, чи альтернативні методики розроблені чи оптимізовані науковцями. Першочергово офіційна методика визначення рівня соціальної безпеки як складової економічної безпеки затверджена наказом Міністерства економіки України №60 у 2007 році. Дана методика передбачала оцінку за 14 критеріями: частка населення із сукупними витратами, які нижче 75% медіанного рівня сукупних витрат (рівень бідності); частка населення із середніми сукупними витратами на одну особу на місяць, які нижче прожиткового мінімуму; відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму; відношення мінімального розміру пенсії до прожиткового мінімуму;

відношення індексу номінальних сукупних ресурсів домогосподарств до індексу споживчих цін; відношення сукупних витрат 10% найбільш забезпеченого населення до 10% найменш забезпеченого; частка витрат на харчування у загальному вигляді споживчих грошових витрат домогосподарств; рівень безробіття; рівень тривалого безробіття у працездатному віці; наявність житлового фонду в середньому на одну особу; кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань на 100 осіб; обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я; обсяг видатків зведеного бюджету на освіту; охоплення випускників 9-х класів повною середньою освітою. Розрахунок показника соціальної безпеки за даною методикою нами було зроблено у праці [4], що продемонструвало стан соціальної небезпеки за багатьма критеріями. У 2007 році методику було оптимізовано в напрямку розширення оціночної бази. Граничні критерії було деталізовано і внесено оціночні категорії критичний стан, небезпечний стан, незадовільний стан, задовільний стан, оптимальний стан. Додатковою перевагою оптимізованої стратегії є наявність вагового коефіцієнта кожного показника. Розрахунок за даною методикою, проведений у праці [5] також показав незадовільний стан по більшості індикаторів. Результати обох досліджень показують демонстрацію державою неможливості усунення першого пункту підрозділу загрози у соціальній сфері статті 7 Закону України «Про основи національної безпеки України», яка називається невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам [8].

Коваль О. П. пропонує оцінювати стан соціальної безпеки через можливість переростання соціальної напруги в соціальну кризу, далі структурну і, як можливий наслідок, режимну кризу. З цієї позиції автор визначає наступні показники соціальної напруженості: кількість протестних акцій; масовість; тривалість; форма (вид) протестних акцій; законність; стихійність. Для виміру альтернативного індикатора соціальної безпеки дослідник враховує наступні критерії: кількість протестних акцій i -ої форми; ваговий коефіцієнт масовості j -ої протестної акції i -ої форми; ваговий

коефіцієнт тривалості j -ої протестної акції i -ої форми; ваговий коефіцієнт небезпеки протестних акцій i -ої форми [3, с. 29]. Видами протестних акцій визначено: збір підписів під колективними зверненнями; законні мітинги та демонстрації; несанкціоновані мітинги та демонстрації; незаконні страйки; голодування протесту; пікетування державних установ; захоплення будівель та ін. Дана методика суттєво обмежує діапазон дослідження, однак вказує на важливий громадянський аспект соціальної безпеки в сучасних умовах, не зазначений в попередніх методиках оцінювання.

Куценко В. І. та Удовиченко В. П. базою ранжування елементів соціальної небезпеки визначає наступні умови її виникнення: потенційні небезпечні умови (явища), перманентні (постійні, безперервні) і тотальні (загальні, всеохоплюючі). Автори зазначають, що якщо в давні часи небезпечними для людини були явища природи, то нині – це створені самою людиною небезпечні предмети та послуги [6, с. 25]. Ґрунтовність підходу авторів дозволила їм поглибити загальноприйняті методичні підходи, і визначити попередній етап оцінки (вибір об'єктів дослідження; формування складу індикативних показників соціальної безпеки для кожного об'єкта дослідження; створення бази даних, на основі яких розраховуються індикативні показники для кожного об'єкта дослідження; формування (відповідно до спеціальних методів та алгоритмів) порогових рівнів для індикативних показників кожного об'єкта дослідження (тобто таких значень індикативних показників, перехід через які призводить до зростання проявів і ступеня дії загроз безпеки)), безпосередньо саму оцінку (оцінка стану по кожному з індикаторів безпеки при порівнянні їх поточних значень з граничними; оцінка ситуації по індикативних блоках і визначення комплексної оцінки соціальної безпеки кожного об'єкта дослідження; збір додаткових показників, що дозволяє здійснити більш глибокий аналіз загроз соціально-демографічній безпеці на території, де здійснено збір відповідної інформації) та визначення цільових заходів (розробка та групування програмно-цільових заходів, спрямованих на локалізацію та нейтралізацію загроз соціально-демографічної безпеки). Разом з

тим, говорячи про моделювання соціальної безпеки, і паралельно згадуючи про медичний, освітній, кадровий, культуротворчий, виробничий, ресурсний та управлінський чинники соціальної безпеки, не робить спроби їх поєднання в єдиній прогностичній моделі. На нашу думку це б додало змістовної завершеності даній ґрунтовній роботі.

А. Л. Баланда пропонує розширити категорію соціальної безпеки до категорії «соціальна складова національної безпеки», обґрунтовуючи це більшою охопністю проблематики. Відповідно до даного підходу детермінантами оцінювання загроз соціальної складової національної безпеки є: безробіття; нелегальна зайнятість; нелегальна трудова міграція; бідність [1, с. 168]. Вважаємо розширення твердження слушним, разом з тим, порушення соціальної безпеки держави само по собі передбачає загрозу національній. Також це твердження дисонує з переліком критеріїв загроз соціальній безпеці в національному вимірі. Доні критерії враховують далеко не всі елементи загальнодержавної методики, причому вважаємо, що навіть останніх недостатньо для повноцінної оцінки.

В. Скуратівський та О. Линдюк рівень соціальної безпеки в Україні визначають з урахування наступних критеріїв: низький рівень та якість життя громадян України, несформованість середнього класу; частка населення, яке живе за межею бідності; динаміка поглиблення демографічної кризи; тривалість життя; старіння населення [9, с. 197]. Перевагою таких критеріїв є частковий вихід за межі чисто фактологічної оцінки і врахування змістовно нових показників (сформованість середнього класу).

Дослідник Т. М. Завора акцентує увагу на оцінці зміни офіційних методичних рекомендацій визначення рівня соціальної безпеки 2003 та 2007 років, та зазначає, що змістовність показників дещо звузилася. Також автор зазначає, що в методиці доцільно додати показники оцінки тінізації економіки (тіньова зайнятість, тіньові зарплати), зважаючи на їх суттєвий вплив на соціальну складову [2]. Вважаємо таку позицію автор слушною.

З дослідження бачимо, що більшість авторів дотримуються критеріального підходу до визначення рівня соціальної безпеки і соціальних загроз. В даному випадку важливим є обґрунтованість і динамізм порогових та базових значень окремих показників та їх елементів. Також важливим є гармонізація окремих показників з аналогічними, що застосовуються в країнах ЄС. Насамперед це стосується системи співвідношень в економічних компонентах соціальної політики. Наприклад згідно розрахунків за офіційною вітчизняною статистикою рівень бідності в Україні в 2015 році складав 33% [4], у той час як за методикою ООН, відповідно до якої бідною вважається людина з витратами менше 5 дол. на день, рівень бідності складав близько 80%. В таких умовах в час приведення ряду витрат людей, зокрема комунальних послуг, до європейських зразків, аналогічне оцінювання дохідної частини населення відповідно міжнародних норм є вкрай важливим. В даному випадку визнання реальних масштабів бідності в країні дозволить виробити адекватну потребам часу стратегію подолання бідності і затвердити її на законодавчому рівні.

Не зважаючи на більше чи менше акцентування уваги окремих авторів та офіційних методик на різних аспектах соціальної безпеки всі вони сходяться на первинності матеріального чинника. Люди, яка зможуть дозволити собі якісне медичне забезпечення, корисну їжу, повноцінний відпочинок та гарантії співучасті держави у випадку непередбачуваних обставин, будуть мати всі підстави для менталітету народу відданого своїй державі. Таким чином першочерговим завданням політики трудових доходів є подальший перегляд матеріальних аспектів життя громадян. Зокрема потребує нагального перегляду структура і розмір мінімального споживчого кошику і більш обґрунтована прив'язка до нього соціальних гарантій найбільш вразливих верств населення. Перш за все це стосується пенсіонерів. Станом на січень 2017 року мінімальна пенсія складає 1247 грн., а мінімальний споживчий кошик, за оцінками самих урядовців, склав 3200 грн. З іншого боку стратегія подолання бідності серед економічно активного населення потребує виважених кроків щодо підтримки малого підприємництва в Україні.

Висновки і перспективи. Дослідження підходів науковців та державні рекомендації щодо оцінювання рівня соціальної безпеки в основному демонструють підхід дослідження за результатами, тобто оцінюють лише факти матеріалізації реальних чинників. Разом з тим більшість світових методик гуманістичного напрямку значну частину уваги приділяють оцінці потенційних загроз порушення соціальної сталості. Наприклад при розрахунку індексу глобальної конкурентоспроможності розраховується показник “здатність утримувати таланти” та інші схожі показники. Перевага такого підходу в можливості не тільки оцінювати шкоду соціальному середовищу, яка вже сталася (нажаль, вітчизняна система державного управління в соціальній сфері в основному зорієнтована на боротьбу з втіленими загрозами, а не передбачення потенційних), але і прогнозувати поглиблення соціальних загроз і нові соціальні виклики на близьку та середню перспективи. Використання таких удосконалень методичних підходів на загальнодержавному рівні дозволить оптимізувати систему фінансування (за реальними потребами) та загального управління соціальною сферою України.

Уточнення рекомендованої державою методики оцінки рівня соціальної безпеки рекомендуємо в напрямку використання показників потенційних загроз матеріального та нематеріального характеру. До таких показників пропонуємо віднести:

- Вплив кіберсередовища. В останній період на формування громадської свідомості та суспільного напруження здійснюють інформаційні атаки. Особливо гостро це відчувається на сході України, де йде повномасштабна кібервійна (яку Україна поки програє) з блокуванням проукраїнського мовлення та насадженням антиукраїнської та проросійської ідеології. Така ситуація суттєво загострює внутрідержавні протиріччя і її неврахування зробить оцінювання чинників соціальної безпеки неповним.

- Інтенсивність тінізації економіки держави. Значна величина прихованих капіталів (більше 40% за різними оцінками) в економіці України призводить до недонадходження в бюджет дуже значних сум податкових надходжень, частка

яких повинна бути потенційно спрямована на захист соціально вразливих верств населення, тобто до зменшення соціальної напруженості.

- Сформованість середнього класу. Розмір децильного коефіцієнту, запропонований в офіційній методиці, не відображає адекватно ситуації майнового розшарування в суспільстві, оскільки переважна більшість доходів найбагатших 10% населення переважно знаходяться “в тіні”. Пропонований показник узагальнено продемонструє рівень економічної і, відповідно, соціальної сталості суспільства.

- Екологічність економіки. Здоров'я населення країни залежить також від того, що вона їсть і яким повітрям дихає. Медична компонента соціальної безпеки повинна визначатися не тільки традиційними фактологічними показниками типу кількості ліжок і зафіксованих захворювань, але і показниками, що потенційно впливають на рівень здоров'я чи захворюваності населення.

Розробка критеріальних меж та особливостей розрахунку для даних та інших можливих показників є напрямком для подальших досліджень у сфері соціальної безпеки.

Список використаних джерел

1. Баланда А. Л. Соціальна складова національної безпеки України / А. Л. Баланда // Демографія та соціальна економіка. – 2006. – № 1. – С. 166 – 172.
2. Завора Т. М. Теоретико-методичні підходи до оцінювання рівня національної безпеки у соціальній сфері в умовах системної трансформації [Електронний ресурс] / Т. М. Завора // Економіка і регіон. – 2015. – № 6. – С. 34-40.
3. Коваль О. П. Соціальна безпека: сутність та вимір. наук. доп. / О.П. Коваль. – К.: НІСД, 2016. – 34 с.
4. Колесніков А. П. Економічні засади соціальної безпеки України [Електронний ресурс] / А. П. Колесніков // Ефективна економіка. — 2015. — Вип. 11. - Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2015/31.pdf
5. Колесніков А. П. Тенденції і загрози соціальній безпеці держави в поствоєнний період (на прикладі України) / А. П. Колесніков // Матеріали конференції "Bezpieczenstwo dawniej i dzis: swiat-Europa-Polska". – Poznan – 2016. – С. 148-165.
6. Куценко В. І. Соціальна безпека в контексті сталого розвитку / В. І. Куценко, В. П. Удовиченко – Чернівці: 2010. – 652 с.
7. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm
8. Про основи національної безпеки України. Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

9. Скуратівський В. Соціальна безпека українського суспільства та шляхи її забезпечення / В. Скуратівський, О. Линдюк // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2011. – № 3. – С. 194 – 203.